

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh888>

DE CERTEAU: OPERASYONLAR, STRATEJİ, TAKTİK VE KENT

A. Çağlar DENİZ*
Ferhat KENTEL**

Özet

De Certeau, gündelik hayat teorisinin önemli isimlerinden biridir. O, modern kent hayatının üretimden ziyade tüketilmesiyle ilgilenmiştir. Operasyon, strateji ve taktik kavramları, De Certeau'nun sosyolojisinin anahtarlarıdır. Elinizdeki yazıda, Türkçeye tercüme edilen De Certeau kitaplarının ihmal ettiği veya yanlış çevirdiği bazı noktalara da değinilecektir. İlahiyat kökenli olan De Certeau, gündelik hayatın kaşifi ve hatta şairi sıfatını hak eden bir sosyal bilimcidir.

Anahtar Kelimeler: *De Certeau, Operasyon, Strateji, Taktik, Kent, Gündelik Hayat.*

De Certeau: Operations, Strategy, Tactics and City

Abstract

De Certeau is one of distinguished theorist of everyday life. He deals with the consumption of city life, rather than its' production. Operation, strategy and tactics are key concepts of De Certeau's sociology. This paper touches upon some neglected or mistaken points in translated De Certeau's boks into Turkish language. De Certeau, he was theologian too, is a social scientist deserving the titles of everyday life's inventor or its' poet.

Key Words: *De Certeau, Operation, Strategy, Tactics, City, Everyday Life.*

Giriş

De Certeau'nun, kesinliklerden oluşan, "hazır giyim" tarzı düşünce üretimi yerine, pratiklerin uçsuz bucaksız okyanusunda kaybolmayı göze alan,

* Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

** İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

karşılaştığı her ayrıntıyı hissetmeye çalışan, her ayrıntıda bir derinlik bulan ve gene yoluna devam eden bir “mistik filozof” olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan, De Certeau'nun dünya çapında tanınmasını sağlayan gündelik hayat üzerine yaptığı çalışmalar, modern zamanların hor gördüğü, ciddiye almadığı ya da tam tersine, çok ciddiye alıp, ele geçirip, sömürgeleştirmeye çalıştığı gündelik hayatı sadece bir inceleme alanı olarak gören çalışmalar değildir. De Certeau gündelik hayatı, Max Weber ya da Georg Simmel gibi klasik sosyolojinin ötesinde çok yönlü interdisipliner bir alana taşımış, çağdaşı Michel Foucault'ya benzer şekilde güncelik hayatta iktidarın mevcudiyetini tartışmış ve Henri Lefebvre'e benzer bir şekilde gündelik hayatın potansiyelini, direnişini konuşturmuştur. Ancak, kapitalizmin ele geçirdiği gündelik hayatı Marksist bir yorumla, “sürekli devrim” penceresinden özgürleştirmenin teorisini yapan Lefebvre'den farklı olarak, tek kelimeyle “devrim” demeden “devrimin” ya da gündelik hayatın içinde “direnişin” teorisini yapmıştır. Bu haliyle, De Certeau yaşadığı dönemin; özellikle, 60 ve 70'li yıllarda modern toplumun, gündelik hayattaki siyasallaşma eşliğinde geçirdiği derin sorgulama, eleştirelilik ve kültürel dönüşüm ile titreşim halindeki en önemli entelektüellerinden biridir.

Sıradan İnsanların Ortak Operasyonları

Michel de Certeau, Fransız Hükümetine bağlı Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurulu (DGRST) tarafından 1974 yılında sipariş edilen “Genel Koşullar, Sentez ve Prospektif” başlıklı çalışmada tek bir zorunlulukla mükellef kılınmıştı: “geleceğe yönelik sezilerde ve tahminlerde bulunmaya imkan verecek bir araştırma”. Certeau çalışmasında istatistiksel soruşturmalara mesafeli durdu; sayıları küçümsüyor değildi, bu yöntemle onu asıl ilgilendiren “bireysel operasyonlar ve adetler, bunların birbiriyle eklenme biçimi, bu uygulamaları sergileyenlerin değişken izlekleri” gibi özelliklerin kaybolup gideceğini düşünüyordu. Eylül 1979'da redaksiyonu tamamlanan “Gündelik Hayatın İcadı”nın (*L'invention du quotidien*) ilk basımı Şubat 1980'de cep kitabı formatında yapıldı. (Giard, 2008: 9-19). Günümüzde iki cilt halinde yayımlanan eser, gündelik hayatın eylem, uygulama ve üretim sanatları halinde işleyişini, zengin bir kavramsal çerçeve sunan “strateji ve taktik” ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Strateji ve taktik ayrımı, “güç ilişkileri ve mekan” temelinde istihdam edilmektedir.

De Certeau, sıradan insanların gündelik hayat operasyonlarını keşfetmeye çalışmaktadır. Erkin dayattığı stratejiyi tüketen tüketicilerin salt birer tüketici olmadığını, bu tüketimin aslında ikinci bir üretimi sakladığını, bu ikinci üretimin genellikle taktik biçiminde ortaya çıktığını anlatmaya çalışır. Bu noktadaki çalışmalarını bir araya getiren ve Türkçe'ye Gündelik Hayatın Keşfi- I¹ adıyla çevrilen çalışmasını (De Certeau, 2008: 41-42) bize şöyle takdim etmektedir: “Bu eseri oluşturan anlatılar, sıradan insanın sıradan alışkanlık, tutum ve uygulamalarının öyküsünü anlatma iddiasındadır. Bu uygulamaları, bu anlatıların kendilerine bir yol açtıkları uzamı oluşturan genel alışkanlıklar, dayanışmalar, mücadeleler ve özel deneyimlerle birlikte harmanlayarak incelemeyi belirli bir alan içine almış oluyoruz aslında. Buradan yola çıkarsak, ‘belli bir yolda ilerleme tarzı’ da ortaya konulmuş olmaktadır ve bu tarzın, bu eserin konusunu oluşturan ‘eylem, uygulama, üretim tarzlarının’ içinde yer aldığını da söylemeliyiz. Sıradan insanların kültürünü okumak ve yazmak için, sıradan insanların paylaştığı ortak operasyonları yeniden ezber etmek ve incelemeyi ele aldığı konunun bir değişkeni haline getirmek gerekmektedir.” De Certeau’nun bu pasajı, gündelik hayat içerisinde sıradan insanların gerçekleştirdiği “yapma sanatları”nı (“*arts de faire*”), kitabın Türkçe çevirmeninin tercihiyle “eylem, uygulama ve üretim tarzları”nı ortaya çıkarmak/inceleme suretiyle gündelik hayatı keşfedebileceğimizi ifade etmektedir. Ona göre (2008: 43-44) “genelde pasif ve disiplin altında olmakla nitelenen kullanıcıların operasyonlarının sorgulanması gerekliliği araştırmasının çıkış noktasıdır. Eylem, uygulama ve üretim tarzlarının yani alışkanlık, tutum ve uygulamaların incelenmesi, bireylere ya da bireysel olana bir dönüş anlamı taşımamalıdır. Çünkü bu inceleme, iki öge arasında kurulan ilişkinin (her zaman toplumsal içeriklidir) kendi terimlerinin kendisini belirlediğini ortaya koyar. Bireyselliğin alanı, bireyin ilişkiler bağlamında aldığı genelde tutarsız (ve çelişik) kararların önemli rol oynadığı çoklu bir alan vardır. Bununla birlikte bu incelemenin ele aldığı konu, doğrudan bu eylemleri yaratan esas kişi ya da bu eylemlerin aracı olan kişiyi değil ama bunun operasyonlarının biçim ve türlerini ya da eylem şemalarını kapsar. Bu inceleme, günümüzde Batıda egemenliğini sürdüren rasyonel mantık tarafından hasıraltı edilen, gözden uzak tutulan bir mantığı

¹Bu çalışma içerisinde, okuyucunun referanslara erişim kolaylığı düşünülerek bahsi geçen kitabın Dost Kitabevi’nden çıkan I. ve II. Ciltleri kullanılmaya çalışılmıştır. Tercüme noktasında kitabın çevirmenleriyle ayrı düştüğümüz noktaları ayrıca belirttik.

yani ortama göre renk ve şekil değiştiren balık ya da semender türünden böceklerin uyguladığı binlerce kurnazlık ve yanılsama modeline kadar pek çok model ortaya koyan bir operasyon mantığını ele alır. Bu çalışmanın amacı, (salt ve tek olmayan) bir ‘kültür’ oluşturan *operasyonları eklemleme ve bağdaştırma usullerini* açınmak ve edepi bir üstü kapalılıkla tüketici ve egemenlik altında olanlar (ama bu pasif ve uyumlu anlamına gelmemektedir) adı altında sınıflandırılan kullanıcılara özgü eylem modellerini gün ışığına çıkarmaktır. Günlük yaşam, düzenbazlık yapmak, dolap çevirmek yani işini kendince yürütmek için herkese binlerce yol sunar insana.”² De Certeau, Batının rasyonel mantığının sosyal bilimlerde görmezden geldiği, evrim sürecinde hemen tüm canlı türlerinin ortak bir özelliği haline gelen uyum sağlama operasyonlarını keşfetmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken gündelik hayat çalışmalarının toplumsallığından vazgeçmemekte, bu yüzden bireyselin çoklu alanından ziyade genel operasyon şekil ve türlerini çalışmaktadır. Bu çalışma, aynı zamanda bireyin pasif, disipline ve uysal olduğu varsayımlarını reddederek işe başlamaktadır.

De Certeau, tüketicilerin kendilerine dayatılan sistemi nasıl yeniden ürettiklerine örnek olarak İspanyol sömürgeciler ile yerli kabilelerinin ilişkisini örnek vermektedir (2008: 46): “Genelde egemen düzene boyun eğmiş olan hatta boyun eğmekle kalmayıp bu düzeni kabul etmiş, benimsemiş gözükken bu yerliler, onlara dayatılan ritüelleri, tasavvurları ya da kanunları fatihlerin bunların uygulanmasıyla elde etmeyi düşündükleri sonuçlardan çok daha farklı bir biçimde uygulamış, gerçekleştirmiş kısacası *farklı bir biçime sokarak yeniden imal etmişlerdir*. Kendilerine dayatılanları, elinden bir türlü kurtulamadıkları bu dayatıcı sisteme yabancı göndermelere dayanarak ve farklı hedeflere yönelik olarak kullanarak ve farklı uygulamalara tabi tutarak, derin bir dönüşüme uğratmışlardır. Yoksa bunları reddetme ya da değiştirme yoluna gitmemişlerdir. Onları dışarıdan ‘sindirmeye, öğütmeye’ çalışan sömürgecilik sistemi içerisinde, öteki olarak kalmayı başarmışlardır. Egemen düzeni bu biçimde kullanarak, reddetme imkanlarından ve araçlarından yoksun oldukları erkle oyun oynamışlar; bu düzenin elinden, bu düzeni terk etmeden, bu düzenden uzaklaşmadan, kaçıp kurtulabilmişlerdir.

²Son cümlelerin Fransızca orijinali “Le quotidiens’inventeavec mille manières de braconner.” (De Certeau 1990: s. XXXVI) olup, tercümesinin “Gündelik, başkalarının mülkünde izinsiz avlanarak binlerce yolla kendini icat eder.” şeklinde olmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Farklılıklarının gücü, ‘tüketim’ biçimleri ve yöntemlerinden gelmiştir.” Bir bakıma, egemen olanın nasıl *çarpıtıldığını* anlatan De Certeau metnin devamında Batı toplumlarında toplum dilini üreten ‘aydın sınıfların’ dayattığı ve yaydığı kültür araçlarının ‘halk’ sınıfları tarafından kullanımının da daha az ölçüde ve fakat aynı türden ikircil ve anlaşılmaz bir duruma tekabül ettiğini ifade etmektedir. De Certeau’nun İspanyol sömürgeci- yerli kabileler ilişkisine dair söylediklerini, Arap fatihler- Türk kabileleri ilişkisinde mesela Aleviliğin ortaya çıkış sürecine dair bir çözümleme yapmakta pekala kullanmak mümkündür. Türkler, Müslümanlaş(tırıl)ma sürecinde eski inançlarından pek çok ögeye İslami bir don giydirerek veya bunları İslami bir tonda yeniden dile getirerek Aleviliği var etmiş ve bugünlere kadar getirmişlerdir. Bu durum, her ne kadar Arap fatihlerinin pek öngörmediği bir sonuç olsa da, ihtida etseler bile cizye vermeye devam etmeye mecbur bırakılan bu yeni Müslümanlar, Emeviler’in Mevali hukukunun kendilerine açtığı istisnai yeri kullanmışlardır.

Türkiye’nin yakın tarihine baktığımızda İslami hareket ile laik cumhuriyet ya da ulus-devlet arasındaki ilişkiye dair de benzer bir gözlem yapmak mümkündür. Otoriter devletin dayattığı ve modern ulus-devlete uyumlu, Diyanet eksenli seküler din anlayışına karşı, Anadolu’da yaşayan ve farklı renklere sahip Müslümanlık, muhafazakarlık ya da dinsellikler, özellikle kuruluş yıllarında çatışmalı bir itiraz ya da isyan yolunu denemişlerdir. Ancak bir yandan öğretmenlerden ve diğer yandan askerlerden oluşan *iki ordulu* devletin gücü karşısında laik-çağdaş paketin bazen kenarında, içerisinde oturarak, bazen yeraltına inip, görünmez olarak, bazen de De Certeau’nun tabiriyle *perukun*³ (1990: 43-49) altına saklanarak, varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.

Dinin bu şekilde kullanımına benzer bir durumu De Certeau (2008: 87-88) şöyle örneklendirir: “Böylece taşranın sıradan “inanlanları” yerleşik düzenin yazgısıyla oynarlar, bu yazgının oyununu bozarlar. Bu oyunu, yine başka bir erkten, dışarıdan gelen bir erkten (misyonerler tarafından dayatılan

³De Certeau’ya göre, *peruk*, dışarıdan bakıldığında, gözetim altındaki insanın kendisine verilen görevi yapar gibi ya da olması gerektiği gibi gösteren; ancak aslında o sırada yaptığı işi kendisi için yaptığını saklayan taktiktir. Abartma pahasına, meselenin içindeki korunma çabasını dikkate alırsak, bir tür *takiye* olarak değerlendirebiliriz. Ancak bu korunmayı mutlakaştırmamak gerekir; çünkü bireyler, toplumsal gruplar, bir bakıma egemenin karşısında kendilerini korumayı başararsalar da, diğer bir açıdan bakıldığında, egemene de benzerler. Bizim “peruk” olarak çevirdiğimiz *perruque* kavramı De Certeau’nun kitabının Türkçe versiyonunda (2008: 97-102) “işten çalma” olarak tercüme edilmiştir.

din) kaynaklanan göndermeleri kullanarak bozarlar. Bir sistem kullanırlar, ama kendilerinin değil tam aksine başkaları tarafından oluşturulan ve yayılan bir sistemdir yeniden kullandıkları. Bu yeniden kullanımı da ‘batıl-inanışlarla’ işaretlerler; bunlar, sivil otoritelerin ve din otoritelerinin her zaman kuşkuyla yaklaştığı mucizenin uzantılarıdır. Bu otoritelerin bunlara kuşkuyla bakmalarının nedeni de bunları erk hiyerarşisi içinde sınıflayamıyor ve ‘mantıklarını’ çözemiyor olmalarıdır. Dinin işleyişi, bunun (halk tarafından) kullanım usullerinden biri tarafından değiştirilmektedir.” De Certeau güçlü ile zayıf arasındaki bu ilişki biçimini, mekan faktörünü de göz önünde bulundurarak taktik-strateji ilişkisi içerisinde anlamaya çalışmıştır.

De Certeau, Foucault’nun erkin disiplin aygıtlarını -eğitimin bile aslında nasıl bir baskı sistemi olduğunu, gözetim mekanizmasını genele nasıl yayıldığını- doğru bir şekilde ele aldığını ve fakat tüm toplumun bu aygıtların boyunduruğuna neden girmediği ile pek ilgilenmediğini düşünmektedir. Halkın kullandığı hangi ufak tefek ve günlük işlem ve yöntemler disiplin mekanizmasıyla oynamakta ve bu mekanizmayı kendisine uyarlamaya çalışmaktadır? (De Certeau, 2008: 47-48). De Certeau’nun ilgilendiği alan (Sabuktay, 2008: 163), Foucault’nun iktidar kuramının ihmal ettiği alandır. Onun bakış açısı, Foucault’nun anlatmış olduğu ‘iktidarın mikrofiziği’ne, nasıl ince disipline edici prosedürlerle işlediğine, bir anlamda nasıl üretildiğine ilişkin değil, iktidarın nasıl ‘tüketildiğine’, yani ‘antidisiplin’ ağına ilişkindir.

De Certeau’ya göre, antidisiplinin sonuç olarak ortaya çıktığı süreç, üretim ve tüketim ilişkisinde yatar. İnsanlar ya da topluluklar içine doğdukları, kendilerine sunulan “ürünü” tüketirler. Bu ürün yemek olabileceği gibi, gazete, fikir, ideoloji veya aile, okul ya da vatan da olabilir. Kendilerine sunulan yemek de olsa, içine doğdukları vatan da olsa, üretilmiş bu şeyleri kendilerine göre tüketirler. İstese de, istemese de, her bir insan teki, bu ürünlerden farklı tad alır, bu ürünleri farklı anlar, farklı okur, farklı yorum getirir. Herhangi bir küçük ilkokul çocuğunun kendisine sunulan kitabı okuması, herhangi bir başka çocuğun okumasından farklıdır. Gecekinduda yaşayan bir çocuğun, bir köylü çocuğun, bir subay çocuğunun da, aynı şekilde, “üretilmiş” bu kitabı okuması farklıdır; onlar o kitabı farklı “tüketirler”. Dolayısıyla tüketim hiçbir zaman “yeniden üretim” değildir; üretimin, üretilen şeyin aynen tekrarlanması değildir. Tüketim “ikinci bir üretimi” gizler.(De Certeau, 2008: 46) Tüketiciler kendilerine sunulan egemen dilleri, dinleri, vatanları, ideolojileri başka bir şekilde yeniden “yazarlar”.

Onların eline gelen üretim, onların elinden çıktıktan sonra artık başka bir üretim olmuştur. Sömürgecilerin dayattıkları din aslında yerlilerin pagan dinleriyle hemhal olan bir din olmuş; başkentin dayattığı çağdaş milliyetçilik ideolojisi Orta Anadolu'nun dinselilikleriyle hemhal olan bir milliyetçilik olmuş; birden çok “din”, birden çok “milliyetçilik” üremiştir. Bu da sıradanlık gibi görünen pratiklerin içinde doğrudan iktidar mücadelesinin sahnelendiğine işaretir.

Strateji ve Taktik

De Certeau'nun strateji ve taktik kavramlarıyla kurduğu ilişki, ilk elde, sosyolojinin en klasik temalarından birine, “yapı ve eylem (ya da aktör)” arasındaki ilişkiye işaret eder. Farklı ekoller, toplumların dönüşümünde, etkin olan kaynak olarak, yapıya veya aktöre öncelik verse de, kuşkusuz, soruna makul bir yaklaşımın hem yapıyı hem de aktörü kuşatması beklenir ve ortalama sosyolojik çalışmalar giderek her ikisini de dengeli bir şekilde ele almaya çalışmaktadır. Bu konuda Anthony Giddens'in “yapılanma” (ya da yapılaşma - *structuration*) kavramı da bu dikotomik sorunu aşmaya çalışır. (Giddens, 1984) Tam da bu dikotomiyi aşma örneği olarak, De Certeau'nun strateji ve taktik kavramları ise, içiçelikler, empoze edilen diller, yorumlar ve kurnazlıklarla doludur.

Strateji ve taktik kavramlarını kullanarak yapılacak bir iktidar analizi, istatistik bilgisiyle ortaya çıkmayan bir alanı ortaya çıkaracaktır (Sabuktay, 2008; 163-164). “Adı sanı bilinmeyen üreticilerin yani tüketicilerin izlekleri, içinde buldukları uzamda yani belli bir uygulama tekniğiyle inşa edilmiş, yazıya dökülmüş ve çeşitli işlevler edinmiş yüklenmiş bu uzamda, kısmen anlamı çözülemeyen ‘yollardan’ geçerek, belli belirsiz tümceler kurarlar. Bu çıkar ve arzu oyunları, içinde geliştikleri sistemler tarafından ne saptanabilirler ne de kavranabilirler. İstatistik bilimi bile bunlar hakkında bilgi sahibi değildir. Çünkü istatistik, bu izlekleri oluşturan ama bunlara indirgenemeyen ‘söz’ birimlerini sınıflamak, hesaplamak ve bunların tablolarını yapmakla yetinir. İstatistik, ait olduğu sistemi yeniden üretir ve günlük yaşamın kırkıyalarını oluşturan çok sayıdaki operasyonları ve öyküleri alanı dışında bırakır (De Certeau, 2008: 53-54).” De Certeau devamında, daha çok bir ‘kopyalama’ olarak nitelendirdiği izleği, belli bir plana yapılan bir projeksiyon, karmaşık düzlemi daha iyi görebilmek için ayrıntıları gözler önüne seren bir hareket olarak tanımlar. Akabinde ise, taktik ve strateji

arasındaki farkı vurgular: De Certeau stratejiden kastını şu şekilde açıklar: “Strateji”den kasıt, bir istek öznesi ile bir erk öznesinin belli bir ‘çevre’yle yalıtılmasıyla oluşan güç ilişkilerinin ölçülüp tartılmasıdır. Strateji uygulaması, her şeyden önce belirli bir *aidiyet* olarak çerçevesi çizilen bir alanın varlığını gerektirir. Bu alan, ilişkilere, belirgin bir biçimde dıştan bakılabilecek bir idareyi mümkün kılan, bu idarenin zeminini oluşturan alandır. Politik, ekonomik ya da bilimsel akılcılık bu stratejik model üzerine kurulur.”De Certeau (2008: 112-114), Kartezyen bir tutum olarak nitelendirdiği stratejinin bilimsel, politik ve askeri anlamda modern bir tutum olduğunu da ifade etmiştir. Bu noktada taktik, sadece ötekinin mekanını kullanabilir. Hamle üstüne hamle yapar, ‘fırsatları’ değerlendirir ama kazançlarını depolayabileceği, mülklerini çoğaltabileceği ve çıkışları öngörebileceği bir üsse sahip değildir. Kazandıklarını saklayamadığı bu ‘mekansızlık’ ona hareketlilik de sağlar. Ancak bu hareketlilik, bir anın ona sunduğu olasılıkları kuşbakışı kavrayabilmek için, zamanın iniş çıkışlarını uysallıkla karşılayan bir hareketliliklerdir. Özel konjonktürlerin, belli bir mülkiyete sahip erkin gözetiminde açtığı çatlakları, son derece hassas ve özenli bir biçimde kullanması gerekir. İşte bu çatlaklar kaçak avlandığı yerlerdir, sürprizlerini buralarda yaratır. Taktik, erk sahip olanların stratejisine karşı, zayıfın sanatıdır. Kendine ait bir yeri olmayan, bütüncül bir görüşe sahip olmayan, kör ama zeki ve çevik olan, zamanın rastlantılarıyla yönlendirilen taktik, *erkin yokluğuyla* tanımlanır. Oysa strateji, erkin varlığının önkabulüyle hareket eder. Stratejiler, mekan ilişkilerini öne çıkarırlar. Taktikler zaman kavramına ve olgusuna verdikleri kararlılık ve direnç özelliğiyle değerlendirilen prosedürlerdir. De Certeau’ya göre (2008: 55), “günlük yaşamımızdaki pek çok alışkanlık, tutum ve uygulama⁴ (okumak, konuşmak, dolaşmak, pazara gitmek ya da yemek yapmak vb.) taktik türündendir. Ve ‘eylem, uygulama ve üretim tarzlarının’ büyük bir bölümü de taktiktir: ‘Zayıf olanın’, ‘güçlü olana’ (erk sahipleri, hastalık, şiddet ya da bir düzenin uyguladığı şiddet vb.) karşı başarıları, dolap, oyun ve dümen çevirme sanatı, ‘avcılara’ özel hileler, tuzaklar, el çabukluğu, çokbiçimli simülasyonlar (öykünmeler), mücadeleciler oldukları kadar şairane, sevinçli, neşeli bulgular, hepsi taktiktir. Bu operasyonel performanslar, çok eskilere dayanan bir bilgiyi gerektirir.

⁴Tercüme metinde her ne kadar “günlük yaşamımızdaki pek çok alışkanlık, tutum ve uygulama” ibaresi kullanılmışsa da, metnin orijinalinde yer alan “pratiques quotidiennes” (De Certeau 1990: XLVII) tamlamasını “gündelik pratikler” olarak çevirmeyi uygun görüyoruz.

Yunanlılar bu bilgiye *métis* adını veriyorlardı. Ancak bu bilgi çok daha eskilere uzanmaktadır, tarih öncesi çağlara, karanlık çağlara, bitkilerin ve balıkların sayısız kurnazlıklarının ve simülasyonlarının kurgulandığı zamanlara. Okyanusların diplerinden, megakentlerin sokaklarına uzanan taktikler, bir sürekliliğe ve kalıcılığa sahiptirler.

Bu süreklilik ve kalıcılık, De Certeau'ya göre tekrarlarla sağlanır ve bu, inanmanın asgari koşuludur (1990: 259-275).Eski zamanlardan beri tekrarlanagelen pratikler, bunlara dair etrafımızı kuşatan semboller, inanmayı kolaylaştırır. İnanmak bu vesileyle bir silsiledir. İnanma sayesinde çağlar ve kuşaklar boyunca insanların birbirlerine aktarımları sağlanır. Ancak “inanma”nın en önemli özelliği “referans vermek”tir. Çok çeşitli inanma faaliyetleriyle birbirine geçen toplum sonuç olarak, referanslarla, dipnotlarla konuşan bir toplumdur. Caminin minberinden cemaate seslenen hatip, Kuran’dan; kilisenin kürsüsünün inananlara seslenen rahip İncil’den örnekler verir. Dindar insan, dininin ne kadar sağlam, inancının ne kadar güzel olduğunu anlatmak için, sahabelerden, havarilerden alıntılar yapar. Entelektüel, makalesini inanılır kılmak, kredibilitesini arttırmak için o makaleyi dipnotlarla doldururken, sıradan insan ikna edici olmak için, anlatacağı olayı önceki akşam televizyonda gördüğünü anlatır. İncil’den, Kuran’dan, sahabelerden ya da havarilerden ya da televizyondan, dedenin yaşadığı kıtlık zamanından yapılan alıntılar ve gösterilen referanslar taktiklerdir ve uzun yıllara yayılan bu pratikler inanmanın sürekliliğini ve zeminini hazırlar. Ancak günümüzde o kadar çok inanılacak referans vardır ki, ortaya çıkan sonuç adeta bir “inanma krizi”dir. Bu yüzden taktikler çok daha savruk; çok daha uçuşkan bir şekilde birbirleriyle eklemlenip, ayrışır; başkalarıyla “operasyonel kombinasyonlar” halinde yeniden bir araya gelip, gündelik hayatı sürekli olarak yeniden “icad ederler”. De Certeau (2008: 133), günlük tüketim uygulamaları olarak gördüğü taktiklerin Foucault’nun ele almadığı son derece ufak çaptaki prosedürler ve teknikler olduğunu ifade etmektedir.

Gündelik Hayatın Mekanı Olarak Kent

De Certeau'ya göre (2008; 190-192), işlevselliği ön plana çıkaran düzenleme, ilerlemeye yani zamana öncelik vererek, bilimsel ve politik bir teknolojinin aklına dahi getirmediği, gerçekleşme koşulunu yani uzamı yok saymaktadır. Kavram-kent bu şekilde işler. Erkin dili, ‘kentselleşse’ de, kent

panoptik erkin dışında gelişen ve birbirine eklemelenen, çelişen hareketlerle doludur. Kenti ideolojileştiren söylemlerde, okunabilir bir kimliğe sahip olmayan erklerin kurnazlıkları ve kombinasyonları çoğalmaktadır. Foucault'nun teknik düzenekler ve prosedürler üzerine yaptığı incelemesine simetrik bir inceleme olarak De Certeau, disiplinden kaçan çokbiçimli, dirençli, kurnaz, inatçı prosedürlerden birkaçı üzerinde duracaktır. Çünkü bu prosedürleri inceleyerek, günlük uygulamalar, yaşanan uzam ve kentin endişe verici senli benliliği kuramına gidebiliriz. Nitekim De Certeau (2008: 208) mekanı şöyle tarif etmektedir: “Mekanlar, başkası tarafından okunabilir olmaktan kaçan geçmişlerin, açılıp saçılabilen ama daha çok bekleyen anlatılar gibi çözülemez bir halde kalan istif edilmiş zamanların ve tabii bedenini çektiği acıda ya da zevkte kistleşen simgelerin içine kapanmış, parçalı öykülerdir.” Söylem türlerinin özel-genel alanları nasıl böldüğünü ve Kent mekanının dayattığı söylemin niteliğini ise şöyle açıklar: “Yerel efsaneler mahzenlerde üretken sessizlikler üretebildikleri ve sessiz, sözü olmayan öyküleri depolayabildikleri için ya da daha çok her yerde mahzenler ve bodrumlar yaratma kapasitesine sahip oldukları için, çıkışlar yaratırlar, dışarı çıkıp geri gelme olasılığı sunarlar ve tabii ki oturulabilir uzamlar yaratırlar. Bu durumda yollara çıkma ve yolculuk etme, bugün artık mekanlarda var olmayan bir efsane anlatısının eskiden sağlamış olduğu çıkışların, gidiş gelişlerin yerini tutmaktadır. Anlatılar çeşitlendirir, söylentiler bütüncülleştirir. Anlatılar ile söylentiler arasında sürekli bir salınım varsa da, bugün aslında daha çok bir katmanlaşmadan söz edebiliriz sanırım: Anlatılar özelleşirler, mahallelerin, ailelerin ya da bireylerin köşe bucaklarına dalarlar; oysa kitlesel söylenti her yeri kaplar ve anonim bir yasanın baş-sözcüğü olarak Kent görünümünü altında, tüm özel adların yerine geçer, hala ona direnme suçu işleyen batıl inanışlarla mücadele eder ya da bunları siler. Anlatıların dağılımı, hatırlanabilir olanın dağılımını gösterir bize. Aslında bellek, bir çeşit anti-müzedir: Konumlandırılmaz (De Certeau, 2008: 205-207).” De Certeau'nun inceleme alanını şu şekilde belirlemek mümkündür: *Modernitenin kent ortamında bireyin değil ama bireylerin operasyonlarının biçim ve türlerini, eylem şemalarını ve üretim sanatlarını yani onların gündelik hayatını keşfetmek.*

De Certeau'nun “Kent İçinde Yürümek” adlı ünlü metni (2008; 185-209), “Dünya Ticaret Merkezi'nin 110. katından Manhattan'ı seyretmek” diye başlar. 1986 yılında vefat eden De Certeau, 11 Eylül 2001'de yıkılan bu kulelerin sonunun bu kadar yakın bir tarihte geleceğini bilseydi, metnine yine

böyle mi başlardı bilinmez, ama onun gündelik hayat çalışmalarının en meşhurlarından birini bu çalışması oluşturmaktadır.

De Certeau kuraldışı alıntılarını, eski yara izlerinin yeni Paris'in kaygan ütopyaları üzerinde pürüzler yaratmasını, kentçiliğin yakasını bırakmayan bir hortlak (De Certeau; Giard, 2009: 164) olarak anlatmıştı. Bu anlatımının karşıtı olarak New York'u ise (2008; 185-188) yaşlanamayan, abartılı ve devasa bir kent olarak tasvir eder ve yüksekte izleyen bir izleyicinin bu kentte, havaya uçuşan bir evreni okuyabileceğini iddia eder. Yapıldığı dönemde dünyanın en büyük binası olan Dünya Ticaret Merkezi'nin zirvesinde olmak, kentin egemenliğine yükselmek demektir. Çünkü yükselerek gözetleyiciye dönüşüyordu izleyici ve işin sonunda Tanrı'nın gözü haline gelebiliyordu. Kentin günlük uygulayıcılarının yaşadığı yer ise görünürlüğün ortadan kalktığı eşik yani aşağısıydı. Burada yaşayanlar kentin metnini sadece yazarlar, ancak ona yukardan bakamadıkları için bu metni okuyamazlar. Bu uygulayıcılar, birbirlerini göremeyen uzamlarda oynarlar. Gelişen ve birbiriyle kesişen yazıların oluşturduğu ağlar, ne yazarı ne de okuru olmayan çok yönlü bir öykü oluşturur. De Certeau bu bütünde, görsel, panoptik ya da kuramsal oluşumların 'geometrik' ve 'coğrafi' uzamına yabancı uygulamaları belirlemek istemektedir.

De Certeau'nun kent ve yürüme eylemi arasında kurduğu ilişki biçiminin Türkçeye yürümek değil de seyretmek şeklinde çevrilmesi gerektiği iddia edilmiştir: "*metropol kentin mekanlarında/mekanlarını seyrederek onları telaffuz etmek* (Harmanşah, 1997: 23-24)." De Certeau'ya göre (2008: 193), kent sisteminde yürüme edimini gerçekleştiren yaya, konuşma sanatına dair üç işlevi yerine getirmektedir: "Yaya tarafından topografik sistemin *benimsenmesi* işlemi (bir konuşmacı dili nasıl özümseyiyor ve benimsiyorsa), mekanın uzamsal olarak *gerçekleştirilmesi* (nasıl söz edimi dilin sessel olarak gerçekleştirilmesiyse), farklı konumlar arasında *ilişki* kurulmasını gerektirir." Yani, kentte seyretmek bir anlamda kenti telaffuz etmektir. De Certeau (2008; 196), parkur oluşturmayı bir tür retoriğe yahut belagate benzetir. De Certeau'nun üslubu bazen mistik bir sırrı ifşa ediyormuş gibidir. Mesela yürüme eylemine dair şunları söyler (De Certeau, 2008; 200-201): "Yürümek mekandan yoksun olmaktır. Yok olmanın ve kendi aidiyetinin peşinde olmanın belirsiz operasyonudur. Kenti çoğaltan ve bir araya getiren amaçsız gezinti, kenti mekandan yoksun olmanın büyük toplumsal deneyimine dönüştürür." De Certeau'nun bu üslubunda, henüz 25 yaşında katıldığı Cizvit

tarikatinın ve o dönemde incelediği mistik metinlerin etkisi olsa gerektir. Kentte seyretmek, kenti gezmek suretiyle kentle kurulan bağı ispatlayan nitel çalışmalar da bulunmaktadır. Mesela İstanbul dışından gelen üniversite öğrencileri (Deniz, 2014: 61), bu kentte vakit geçirdikleri süre içerisinde kenti keşfederek içselleştirmekte, kentle başlarda sıkıntılı bir ilişki kurmuş olsalar da zamanla İstanbul'a dair bir aidiyet geliştirmektedirler.

De Certeau, Luce Giard (2009: 167) ile beraber yazdığı ve yine kenti konu edinen başka bir yazısında kentte gizlenmeye çalışılan deneyimleri şöyle açığa vurur : “Kentsel akılcılık, kentli ideolojisi –“burjuva” ya da teknokrat-, kırım “direnişlerine” bakarak istenççi bir kırılma sıfatıyla bunu gizler, oysa bu deneyim kentin, bunca heterojen yerin ruhlarının kesiştiği ve belleklerimiz girişik harflerini oluşturdukları panteonu yaratarak büyüttüğü ve karmaşıktırdığı deneyimdir.” Kentin stratejisi sadece kırım direnişlerini değil, kötü koşullarda içindeki sakinlerin zevk ve sanat algısını da dışlamaya çalışır: “Sakinler, özellikle de kötü koşullar içinde olanlar sadece yasalar çerçevesinde yerleri işgal etme hakkına değil estetik hakkına da sahiptirler. Oysa onların “zevkleri” düzenli olarak yerilir, teknisyenlerinki ise kayrılır. “Halk” sanatı da göklere çıkarılır ancak sadece bir geçmiş ya da merak nesnesine dönüşmüş bir uzak söz konusu olduğunda. Niçin bu saygı yaşayan emekçiler ya da esnaf söz konusu olduğunda, sanki bu kişiler geçmişte olduğundan daha az yaratıcıymış ya da öncüler ve memurlar bugün ezici bir yaratıcılık gösteriyorlarmış gibi, yok oluyor?” (De Certeau; Giard, 2009: 171)” De Certeau ve Giard, kentin hakim burjuva ve teknokrat stratejisinin kendini var kılarken uyguladığı ameliyelerin kent deneyimini oluşturan diğerlerini nasıl ihmal ettiğini ve onların nasıl sadece bu stratejide bulabildikleri çatlaklardan sızacak taktiklerle var kalmaya çalıştıklarını veciz bir şekilde ifade etmektedirler.

Kent tecrübesinin çoğulluğuna dair bir başka anlatıda Kentel ve arkadaşları, köyden gelen göçmenlerin kent uzamını nasıl kendi mekanlarına dönüştürdüklerini şöyle tasvir etmektedir: “Örneğin bir kavram olarak kent, uyulması gereken bir stratejidir; köyden kopup gelenlerin uymaları beklenen bir kültür, trafik ışıkları, yeşil alanlar, ticaret ve konut alanlarıdır. Bir strateji olarak kenti uzmanlar planlar; ama yayalar o kenti kullanırlar: yürürken taktiklerini devreye sokarlar; kestirmeye saparlar, sağa sola bakınırlar, dururlar, yeniden yürürler. Onlar uzmanların planladıkları kentle kuşatılmışlardır; onun içinde varolurlar ama onların akıllarında kurdukları

kent, kentin sokakları, parklar ve bahçeler başka şekillerde tezahür eder. Onlar, gündelik taktikleriyle yürüdükleri sokakları değiştirirler; başka anlamlar katarlar; farkında olmadan kenti yeniden kurarlar. Ve stratejiler her zaman taktiklerin bu köstebek performansı karşısında öncelemek, kendini ve kuşattıklarını yeniden tanımlamak zorunda kalırlar. Sonuç olarak, taktikler bir bakıma kurnazlıktır; güçlülere karşı ‘zayıfın sanatı’dır; stratejileri bozar ve çarpıtırlar (Kentel, vd, 2007: 18-19).”Şehir planlacının tasarladığı kent, kentte yaşayanın kullanımları sayesinde dönüşür. Kentte yaşayanın taktikleri karşısında ön almak zorunda kalan strateji, taktiklerin her defasında kendi tahayyülünü –en azından bir kısmı itibariyle- boşa çıkardığını, bozduğunu ve çarpıttığını tekrar be tekrar görür.

Aslında gerçek düzen, çabucak değişeceği yanılmasına kapılmadan, ‘halkın’, kendi özel amaçlarına uygun olarak manipüle ettiği taktiklerin düzenidir. (De Certeau, 2008: 100). Çünkü, dayatılan bilgiler ve simgeler, bunların üreticisi olmayan uygulayıcıların manipüle ettikleri nesnelere dönüşmektedirler (De Certeau, 2008: 107). Çünkü “sadece ölü bir dil değişmez, sadece içinde oturan olmaması nesnelere hareketsiz düzenine saygı gösterir. Hayat sürdürür ve değiştirir, tüketir, kırar ve düzeltir, yaşayanların her zaman benzer ve farklı olan günlük pratikleri arasından yeni varlık ve nesne biçimleri yaratır (De Certeau; Giard, 2009: 179).” Tam da bu noktada, taktığın stratejinin çatlaklarından sıza sıza işlemez hale getirdiği stratejinin yerine geçebildiği bir mekan tasarımı belirlemektedir. Gündelik hayatın yeni yarattığı varlık ve nesne biçimleri, taktığı stratejiye dönüştüren operasyonlara denk düşmektedir.

Sonuç

Sıradan insanların kültürünü okumayı amaç edinen De Certeau, bu insanların gerçekleştirdiği “*arts de faire*”i yani eylemin, “yapma”nın sanatla özdeşleşen yollarını ya da Gündelik Hayatın Keşfi- I kitabının çevirmeninin tercih ettiği ifadeyle “eylem, uygulama ve üretim tarzları”nı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. De Certeau’ya göre bireyler hiç de, bazı çağdaşlarının iddia ettiği, pasif, disipline ve uysal değillerdir. Bireyler operasyonları vasıtasıyla -en zayıf oldukları anda dahi- kendilerine dayatılan stratejiyi tüketirken ikincil bir üretimi gerçekleştirirler. Hükümranın mekanında taktikler geliştiren kullanıcılar, döngüsel bir erk anlayışı içerisinde, mekansızlıklarına rağmen bir sonraki zamanın strateji sahipleri olabilirler. Kullanımlar, olanla idare etme

yahut iki arada olma gibi sanatlar bu dönüşümü mümkün kılar. Kentler, bu noktada planlayıcılarından çok kullanıcılarının var ettiği varlık ve nesne biçimlerini gündelik hayatın döngüsü içerisinde yaratmaktadırlar.

Michel de Certeau bize hayatın, gündelik hayatın içindeki pratiklerin, ince ayrıntıların dünyası ile o hayatı kuşatan büyük ideolojiler, kurumlar ya da devletler arasındaki başdöndürücü derecede karşılıklı ve zengin ilişkiyi anlatmaktadır. Ancak bu sadece bir “anlatı” değildir. Bu anlatı, sıradan, küçük ve güçsüz insanların karşılarında gibi görünen; ve aslında içlerinde yaşadıkları dev mekanizmaları nasıl altüst edebilme kapasitelerine sahip olduklarına işaret etmektedir. Çünkü De Certeau’ya göre, sıradan insanların dünyası, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe bağlı olarak, sayısız tecrübe ve otantik pratiklerle doludur. Sıradan insanların bu dünyası, o hayatın içinde “sanat”ın, “şiir”in ve ütopyanın her zaman mevcut olduğuna işaret eder. Bugünkü “söz”, güçlü olanlara, sermayedarlara, silah sahiplerine, medya kartellerine ait olabilir; ancak küçük ve sıradan insanların her zaman “sözü ele geçirme” ve hayatı değiştirme potansiyelleri vardır.

Kaynakça

De Certeau, Michel: **Gündelik Hayatın Keşfi –I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları**, çev. Lale Arslan Özcan, Ankara, Dost Kitabevi, 2008.

De Certeau, Michel; Luce Giard: “İki Arada”, **Gündelik Hayatın Keşfi- II: Konut, Mutfak İşleri**: Michel de Certeau, vd., çev. Çağrı Eroğlu, Erkan Ataçay, Ankara, Dost Kitabevi, 2009.

De Certeau, Michel: **L’invention du quotidien-1. Arts de faire**, Paris, Gallimard, 1990.

Deniz, A. Çağlar: **Öğrenci İşi- Üniversite Öğrencilerinin Gündelik Hayatı: İstanbul Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Giard, Luce: “Bir Araştırmanın Hikayesi”, **Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları**, Michel de Certeau, çev. Lale Arslan Özcan, Ankara, Dost Kitabevi, 2008.

Giddens, Anthony: **The constitution of society: Outline of the theory of structuration**. Cambridge, Polity Press, 1984.

Harmanşah, Ömür: “Mekansal Hikayeler: Kentin Kalbine Bir Yürüyüş”, **Mimarlık Dergisi**, sayı: 274, Ankara, Mimarlar Odası, 1997.

De Certeau: Operasyonlar, Strateji, Taktik ve Kent

Kentel, Ferhat; vd. : **Algular ve Zihniyet Yapıları; Milletın Bölünmez Bütünlüğü; Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2007.

Sabuktay, Ayşegül: “Kızılay’da Gündelik Hayat ve Yönetim”, **Mülkiye Dergisi**, c. 32, sayı: 261, 2008.